

TÜRÜK

Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2014 Yıl:2, Sayı:3

Sayfa:6-31

ISSN: 2147-8872

TÜRK DİLİNİN ÇAĞDAŞ DİYALEKTLERİNDE CEVHERİ EK FİİL OLARAK +(B)O(L)-*

Uluhan Özalan**

ÖZET

Zengin bir ekleşme sistemine sahip Türk dilinde herhangi bir işlevin birden fazla morfem tarafından icra edilebildiğini gösteren örnekler vardır. Bu durum Türk dili için diyalektler arası bir mesele olabileceği gibi herhangi bir diyalektin iç meselesi olarak da değerlendirme konusu yapılabilir. Mesela, geleceğe yönelik tahmin, plan vs. yi ifade etme işlevli morfemler tarihi ve çağdaş diyalektlerde birçok farklı şekil yapısıyla karşımıza çıkabilmektedir. Türk dilinin ekleşme dizisinde çevre şartları, morfofonetik/morfofonemik süreçler, diyalektal özellikler gibi sebeplerle farklı biçimde temsil edilebilen bir unsur da cevherî ek fiildir. Ancak, Türk dilinin morfolojik yapısının şekle bağlı bir anlayışla açıklanmaya çalışılması, hangi unsurların bu kategoriye dâhil olduğuyula ilgili farklı tespitlerin yapılmasına yol açmıştır. Türk dilinde cevherî ek fiil olarak +(B)O(L)- biçiminin bu işlevi genellikle dikkate alınmamakta ya da bu işlevle kullanıldığı belirtilen bazı durumlarda, aslında cevherî ek fiil kategorisi dışında tutulması gerektiği görülmektedir. Bu çalışmada cevherî ek fiilin Türk dilinin ekleşme dizisindeki işlevi ele alınarak +(B)O(L)- şeklinin hangi durumlarda bu kategoride değerlendirilebileceği çağdaş diyalektlerden verilen örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cevherî ek fiil, +(B)O(L)-, işlev, ekleşme, şekil

+(B)O(L)- AS A COPULA IN MODERN TURKISH DIALECTS

ABSTRACT

There are many examples in Turkish Language, which has a rich agglutination system, showing that a specific morphological function can be performed by many morphemes. This situation can be both an inter-dialectal issue and a dialect-specific. For example, the morpheme that shows the event which will happen in the future occurs in many forms in historical and modern Turkish dialects. Another category which can be

*Bu makale "Türk Dilinde Cevheri Ek Fiil" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

**Okutman Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, ozalan_u@ibu.edu.tr

represented in different forms because of agglutination conditions, morphophonetic/morphophonemic processes, dialectal properties etc. in the paradigms is the copula. Accordingly, trying to analyze the morphological structure of Turkish language on the basis of the form causes different evaluations about which morphemes are included in this category. The function of +(B)O(l)- as a copula can be ignored or the examples given under the title of copula cannot perform this function. In the present study, the function of copula is dealt and under which conditions +(B)O(l)- performs this function is clarified with the examples form modern Turkish dialects.

Key Words: Copula, +(B)O(l)-, function, agglutination, form

Giriş

1. Zengin bir ekleşme kültürüne sahip Türk dilinde herhangi bir morfolojik işlevin farklı şekiller tarafından icra edildiği gibi aynı fonetik değerde birleşen morfeplerin birbirinden farklı işlevleri yerine getirdiği de bilinmektedir. Söz gelimi, Türk dilinde 2. şahsı karşılayan morfepler, çevre şartları, tarihî süreç, diyalekt özellikleri gibi sebeplerle farklı şekil yapılarıyla ekleşme dizisinde temsil edilebilir:

gel-se±n

gel-miş±sin

Herhangi bir işlevin farklı şekillerdeki morfepler aracılığıyla yerine getirilmesi, bir diyalektin ekleşme dizisindeki çevre şartlarına veya tarihî süreçlere bağlı iç meselesi olduğu kadar, bu durum, yani aynı işlevi icra etmek için farklı şekillerin tercih edilmesi/koyulaşması diyalektler arası bir karşıtlık ilişkisine de işaret etmektedir.

Yukarıda verilen örnekteki rivayet işlevinin –miş+ morfeplerinin yanı sıra Türk dilinin bazı diyalektlerinde –GAn biçimiyle yerine getirilmesi ifade etmeye çalıştığımız durumun bir örneği olarak zikredilebilir.

Konunun özünüle irtibatlı olarak ifade edebileceğimiz bir diğer nitelik de aynı fonetik değere sahip morfeplerin ekleşme dizisinde farklı konumlarda -dolayısıyla farklı işlevlerde kullanılmasıdır:

ol meni kiçer **iken** körüp tanıdı “Beni geçer iken görüp tanıdı” (GT 68a/2)

burunķi zamanda bir padişaniğ güzel bir kızi bar **iken** (Y. Uyg.) “Eski zamanda bir padişahın güzel bir kıızı var imiş” (TLG 421)

–ken biçimi yukarıda verdiğimiz ilk cümlede zarf fiil eki işlevine sahiptir, ikinci cümlede ise aynı fonetik değere sahip olan başka bir ek sıfat fiil işlevini yerine getirmektedir.

Farklı işlevlerin aynı şekil yapısına sahip morfepler aracılığıyla icra edilmesi, köken olarak farklı morfeplerin aynı fonetik düzende olması/buluşmasıyla ilgili olabileceği gibi tarihî bakımdan Türk dilinin tabakalaşma süreçleriyle de alakalı olabilir.

Bahsedilen bu özellikler, Türk dilinin zengin bir ekleşme üzerine kurulu morfolojik yapısını, şekli esas alan bir bakış açısı veya çalışma yöntemiyle açıklamaya çalışan bir analizin varacağı neticeler bakımından da sorgulanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Böyle bir bakış açısının sonucu olarak, ekleşme dizisinde aynı işlevi yerine getirmesine rağmen, aynı kategorideki morfeplerin, sadece şekil fark(lar)ından dolayı farklı başlıklar altında değerlendirildiği veya bunun tersi- fakat aynı yaklaşımın bir ürünü- olarak, ekleşme dizisinde farklı görevleri yerine getiren morfeplerin, şekil ortaklığından hareketle aynı kategoride değerlendirildiği görülebilmektedir. Bu bakımdan, bir morfemin anlık ekleşme dizisindeki mahiyetiyle ilgili karar verilirken, *şekil-işlev-ekleşme dizisinde işgal edilen konum* bakımından ortaya çıkan karşıtlık ilişkilerinin dikkate alınması gerekir.

Bu bağlamda, Türk dilinde farklı şekillerle temsil edilebilen bir kategori de cevherî ek fiildir.¹ Ancak, yukarıda bahsedilen yaklaşımla irtibatlı olarak, ekleşme dizisinde cevherî ek fiil işlevini yerine getiren morfeplerin, şekil farklarından ötürü aynı başlık altında değerlendirilmediği, dolayısıyla bu kategorinin dışında tutulduğu veya cevherî ek fiil olduğu belirtilen bir morfemin verilen örneklerde bu işlevi yerine getirmediği görülebilmektedir.

İşlevinin sağlıklı bir biçimde tespit edilememesi ve özellikle meseleye şekli merkeze alan bir anlayışla yaklaşılması gibi sebeplerden ötürü Türk dilinde cevherî ek fiil kategorisine hangi morfem(ler)in dâhil olduğu konusunda birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır.² Çalışmada, öncelikle cevherî ek fiilin Türk dilinin ekleşme bilgisinde icra ettiği işlev üzerinde durularak +(B)O(l)- biçiminin hangi kullanımlarda bu işlevi yerine getirdiği ve getirmediği izah edilecektir.

2. Türk dili isim ve fiil kategorileri arasındaki geçişlerin, düzenli olarak, görevli morfepler aracılığıyla sağlandığı bir morfolojik yapıya sahiptir. Hint-Avrupa dilleriyle kıyaslanamayacak kadar zengin bir ekleşme sistemine sahip olan Türk dilinde isim kategorisinden fiil kategorisine geçişi farklı nüanslarla sağlayan morfepler vardır. Cevherî ek fiil kategorisi isimi fiil kategorisine aktararak, onun zaman eki, sıfat fiil eki gibi fiilin üzerine gelebilecek ekleri almasını sağlayacak bir morfolojik dönüşümü gerçekleştirir. Ancak, bu

¹ Cevherî ek fiil kategorisinde farklı şekillerin görülmesinin önemli bir nedeni tarihî süreçlerde meydana gelen morfofonetik yutulmalardır. er- fiilinin geniş zaman teşkili olan erür'ün elimizdeki ilk metinlerde bile +Ø- ile temsil edildiği görülebilmektedir. Türk dilinde ekleşme dizisinde Ø ile karşılanan bir diğer unsur 3. şahıstır. Bu bakımdan, cevherî ek fiilin geniş zamanının 3. şahsında çekimlendiği ekleşmelerde üst üste Ø morfepler kullanılmaktadır. Fonetik olarak oluşan bu nicelik kaybı, 3. şahıslarda +tur- biçiminin ekleşmesiyle telafi edilmeye çalışılmıştır. +(B)O(l)- şeklinin de Eski Uygur Türkçesinden itibaren daha çok geniş zaman ekleşmelerinde kullanılması (meniñ ögüm bolur siz “Benim annemsiniz”) (U III 83-14) aynı sebeptendir. Konuyla ilgili tartışmalar için bk. Özalan, Uluhan (2014), “Türk Dilinde Cevherî Ek Fiil”, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.

² Bazı diyalektlerde, -sA zarf fiil ekiyle bir teşkil içinde cevherî ek fiil +(B)O(l)- biçiminde ortaya çıkmaktadır: jigit bolsañ (Kaz.) “Yiğit isen” (Koç-Doğan, 2004: 287), seniñ heesiyetin şöyle bolsa (Tkm.) “Senin adetin böyle ise (TLG 286), burçdar bolsa (Öz.) “Borçlu ise (TLG 351), çuvlu bolsa, kéçebe yuklayalmam (Kar.) “Gürültülüyse gece uyuyamam” (Kocaoğlu, 2006: 83). Konuya, şekli merkeze alan bir bakış açısıyla yaklaşıldığı için bazı çalışmalarda şart zarf fiil ekiyle kullanılan bol- fiilinin ve bu fiilden gelişen şekillerin cevherî ek fiil olduğu göz ardı edilmiştir. “Birleşik fiil kipinin şart çekiminde ek fiil kullanılmaz; bunun yerine bol- fiili ile şart kipi yapılır” (Yıldırım, 2012: 203) şeklinde ifadeler işlevi dikkate almayan, şekle bağlı bir bakış açısının ürünüdür.

işlevi yerine getirirken, fiil kategorisine taşıdığı ismin anlamına bir müdahalede bulunmaz, böylelikle Türk dilinde ismi fiil kategorisine aktaran diğer morfemlerle bir karşıtlık oluşturur. Bahsettiğimiz bu işlevin Türk dilinin ekleşme dizisinde farklı şekil yapısına sahip unsurlar tarafından yerine getirildiği araştırmacıların genellikle belirttiği bir husus olmasına rağmen, cevherî ek fiil kategorisine dâhil olan morfemlerin hangileri olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Cevherî ek fiil işlevini yerine getiren unsurların çevre şartları, diyalekt özellikleri gibi sebeplerle ekleşme dizisinde farklı şekillerde ortaya çıktığının göz ardı edilmesi konuyla ilgili tespitlerin birbirinden farklılık göstermesine neden olmaktadır. Yapılan çalışmalarda +er- ve fonetik varyantlarının cevherî ek fiil işlevine sahip olduğu konusunda genellikle bir şüphe bulunmazken +tur- unsurunun fonetik varyantları ile diyalektlerdeki bakiyelerinin cevherî ek fiil işlevleriyle ilgili olarak birtakım tereddütler dikkat çekmektedir³. +bol- ve fonetik varyantlarının cevherî ek fiil işlevi ise çoğunlukla dikkate alınmamakta veya bu işlevle kullanıldığının ifade edildiği örneklerde, aslında, bu kategori altında değerlendirilemeyeceği görülebilmektedir.

Bir ismin, cevherî ek fiil ile fiil kategorisine aktarılmasıyla oluşan teşkil, ismin anlamıyla ifade edilen “durumda/hâlde olmak, ismin bildirdiği nitelikte olmak” anlamına gelmektedir. Bundan dolayı cevherî ek fiilin bir “durum fiili” olması sıklıkla ifade edilen bir husustur. Bilgegil’e göre de durum ve oluş cevherî ek fiil ile ifade edilir (2009: 263). Turan ise bir ismin üzerine cevherî ek fiil almasıyla oluşturduğu teşkilin “bir hâl üzere bulun-” veya “bir oluş hâlini muhafaza et-” şeklinde izah olunabilecek, statik bir manaya sahip olduğunu belirtir (1996: 284). Karabeyoğlu, “Ali doktordur”, “Ali o zamanlar henüz öğrenci idi”, cümlelerinde dur- ve i- unsurlarının statik bir kılımda Ali’nin ne, kim, hangi hüviyette olduğunu bildirdiğini ifade eder (2008: 26). Ediskun evdirler, çalışkandırılar cümlelerini sırasıyla “ev niteliği taşıyandırılar” ve “çalışkan niteliğini taşıyandırılar” şeklinde açıklar (2010: 189). *men-kîşi-men*, *biz-kîşi-biz* gibi yapılar tarihî aşamalarda şahsın veya eşyanın çeşitli durumlarını veya bir eşyanın başka bir eşya ile ilişkisini bildirmiştir. Bu bakımdan, *biz-kîşi-erür-biz* “biz insan hâlindeyiz”, *biz-kîşi-erdi-biz* “biz insan hâlinde idik” şeklinde yorumlanır (Serebrennikov, Gadjeva: 2011: 94). Yani cevherî ek fiil, varlığın neliğini/ne olduğunu, mahiyetini, durumunu bildiren morfemdir. +(B)O(l)- biçiminin cevherî ek fiil işlevi tespit edilirken, bahsedilen bu özelliğin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Bizde yapılan bazı çalışmalarda, +ol- unsuru ile cevherî ek fiil kategorisi arasındaki münasebetin doğru kurulamaması, bu unsurun bütün örnekleri ve kullanımlarıyla cevherî ek fiil kategorisinde değerlendirilmesi⁴ veya hiçbir şekilde cevherî ek fiil işlevine sahip olamayacağı⁵ gibi birbirinden zıt iki görüşün dile getirilmesine de zemin hazırlamıştır. +ol- unsuru ile alakalı bu karışıklığın bir diğer sebebi de bu fiilin hem hâl değiştirme anlamı hem

³ bk. BASSARAK, Armin (1997), “New Considerations About the Turkish -DIR Suffix”. *International Journal of Central Asian Studies* 2, s.114-126.; TOPAL, Erol (2012), “Türkçede Ek Fiil (i-) Üzerine Düşünceler”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 20, No: 2, s. 649-654.; BAYDAR, Turgut (2012), “+Dİr Bildirme Eki Üzerine” *Selçuk Üni. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 32, s. 37-54.

⁴ bk. BAYDAR, Turgut (2013), “İsim+Yardımcı Fiil Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 49., s. 55-66., Erzurum

⁵ bk. UZUN, Nadir Engin (2004), *Dünya Dilinden Örneklerle Dilbilgisinin Temel Kavramları: Türkçe Üzerine Tartışmalar*, s.88 Pandora Kitapevi, İstanbul.

de bir hâlde bulunmayı belirtme işlevlerine sahip olmasıdır. +(B)O(l)- fiili “hâl değiştirmek, bir durumdan başka bir duruma geçmek” anlamına sahip olması bakımından diğer fiillerle sadece anlam karşıtlığına sahip olan herhangi bir fiildir. Bu bakımdan +(B)O(l)- fiili ile diğer fiiller arasında bir işlev karşıtlığı kurulamayacağı kanaatindeyiz. Nitekim bu durum Uzun tarafından “*olmak* dönüşme anlatan sıradan sözlüksel bir eylemdir” (2004: 88) sözleriyle ifade edilmiştir. Ancak, verilecek örneklerde görüleceği gibi *olmak* her zaman “*dönüşme*”, bir hâlden başka bir hâle geçme anlamıyla kullanılmaz. Az önce de belirtildiği gibi cevherî ek fiil bir durum fiilidir ve +(B)O(l)- Türk dilinde bu görevi icra eden morfeplerden biridir. Dolayısıyla, bir anlam unsuru olan +(B)O(l)- fiili ile görev unsuru yani cevherî ek fiil olan +(B)O(l)- fiili arasında bir ayrım yapılması gerekmektedir.⁶ +(B)O(l)- fiilinin bu işleviyle alakalı ifade edilen görüşler daha çok +E(r)- cevherî ek fiiline kıyasla açıklanmaya çalışılmış, +(B)O(l)- unsurunun dinamik ve +E(r)- biçiminin de statik bir kılınışa sahip olması bakımından birbirinden ayrıldığı ifade edilmiştir.

ol- fiilinden gelen *oldu* ve *olmuş* şekillerinin Türkiye Türkçesinde sadece dinamik bir anlamı olduğunu, Nogay Türkçesinde ise Türkiye Türkçesinden farklı olarak statik anlamlarının da bulunduğunu belirten Karakoç ayrıca Türkiye Türkçesinde cevherî ek fiil geçmiş zaman teşkilleri sadece *idi* şeklinde ortaya çıkarken Nogay Türkçesinde *edi* ve *bolgan* şekillerinde görüldüğünü, ancak, Türkiye Türkçesinde *olur* ve *oluyor* şekillerinin hem dinamik hem de statik kılınışlarla kullanıldığını ifade eder. Yazara göre bu iki şekil Nogay Türkçesinde sadece *boladı* şekliyle karşılanır, *olur* ve *oluyor* şekilleri tahkiye eden metinlerde sadece “dinamik kopula” olarak kullanılır. Ayrıca, Nogay Türkçesinde *bolgan* cevherî ek fiil teşkili Türkiye Türkçesinde hem “dinamik kopula” olan *oldu* hem de “statik kopula” olan *idi* şekillerine tekabül ettiğini söyleyen Karakoç *Gelmiş olur* gibi bir cümlede “kopula”nın dinamik bir anlamı olduğunu belirtir (2000: 143-149)⁷.

Bize göre cevherî ek fiil, bir durum fiili olması bakımından, dinamik bir kılınışa sahip olamaz. Eğer bir fiil değişim anlatıyorsa zaten diğer fiiller gibidir, o fiili diğer fiillerden kategorik olarak ayıran bir yapı farkı mevcut değildir. Bu bakımdan, cevherî ek fiil için “dinamik kopula” ve “statik kopula” şeklinde bir karşıtlık ilişkisi kurulamayacağı

⁶ Türkçenin tarihî diyalektlerine ait metinlerden verdiğimiz şu örneklerde geçen er- ve bol- fiilleri mukayese edildiğinde, bol- fiilinin hangi durumda asıl fiil olduğu daha iyi anlaşılır; başı erdi öngüdün çamug başçıka / kidin boldı tamğa çamug savçıka (KB 45); bilig bilse künde kutaður küni / nece me kiçig erse bolur ulug (KB 1814); sağ erdim sökel boldım (NF 327-4). Tarihî diyalektlerde bol- şeklinin hangi durumlarda cevherî ek fiil olarak kullanıldığıyla alakalı olarak aynı eşerin farklı nüshaları da fikir vericidir. Mesela, Nazmü’l-Cevâhir’de Öâlem ilide birev saÖâdetüz irür / kim faqr yolıda istitâÖatsız irür / Özzet tapmas kim ki çanâÖatsız irür / her kimse hasüd bolsa râhatsız irür (36a/3,4) cümlelerinde geçen *irür*ler yerine S’ nüshasında “*olur*” bulunmaktadır (bk. Türk, 2006: 87).

⁷ “Ana yardımcı fiil” veya “yardımcı fiil” başlıkları altında aynı kategoride değerlendirilen +(B)O(l)- ve +(E)r- şekillerinin kılınış bakımından birbiriyle karşıtlandırıldığı çalışmalardan bazıları şunlardır: KARAKOÇ, Birsal (2007), Nogayca ve Türkiye Türkçesinde Tümleç Yan Cümlelerinde Kullanılan Yüklemeleştiricilerin Bir Karşılaştırması”, *Turcology in Turkey. Selected papers* [Studia Uralo-Altaica 47.]Szeged: Altajisztikai Tanszék. 337-359.; KARABEYOĞLU, Adnan Rüşti (2007), “Orhon Yazıtları’nda BOL- ve ER- Fiilleri Üzerine”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 22., Niğde, s. 87-100.; ASLAN, Sema (2012), “Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiilli Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri”, *Bilgi*, S. 63., s. 11-30.; CERİTOĞLU, Murat (2013), “ER- ve BOL- Ana Yardımcı Eylemleriyle Oluşturulan Birleşik Eylemlerin Kılınışı Üzerine”, *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu*, 19-22 Kasım 2013, Ankara.

kanaatindeyiz. +(B)O(l)- unsuru ancak, araştırmacıların deyişiyle, “statik” bir kınına sahip olduğu durumlarda cevherî ek fiil işlevini yerine getirmektedir.

Bazı diyalektlerde +(B)O(l)- fiilinin anlam unsuru veya görev unsuru, yani cevherî ek fiil olarak kullanımları morfofonetik/morfofonemik olarak birbirinden ayrılmıştır. Mesela Kumuk Türkçesinde şart çekiminde cevherî ek fiil olarak kullanılan +(B)O(l)- fiili, anlam unsuru olan bol- fiilinden fonetik olarak ayrılmıştır; “gelecek **busa**” (gelecek ise) örneğinde zarf fiil ekiyle birlikte kullanılan unsur cevherî ek fiildir. “gelecek **bolsa**” “gelmeye karar verse, gelmeye razı olsa” yapısındaki bol- fiili ise anlam unsurudur, çünkü teşkile anlamı ile de katılmıştır (Hangişiye, 1995: 125, akt. Pekacar, 2007: 995). Altay Türkçesinde de bol- fiilinin “hale gel-, dönüş-” anlamları için ber- ve kal- şekilleriyle birlikte kullanılması gerekir; *bolo ber-* “ol-, hale gel-, dönüş-”, *bolup kal-* “ol-, hale gel-, dönüş-”. bol- fiili diğer kullanımlarında ise “hale gel-” anlamında değil, cevherî ek fiil işlevini yerine getirir: ürediçi bolorum “öğretmenim”, adıgar kem boloton? “adınız nedir?” (Bacanlı, 2007: 61)

3. Clauson bol- fiilin, er- fiilin tersine, durum değişikliği ifade ederek bir şey olmak (to become something) anlamına geldiğini belirtir. er- ile bol- fiilleri arasındaki bu fark zaman içinde kaybolarak bol- fiili er- fiilinin anlamına yaklaşacak şekilde de kullanılmıştır. Er- fiili bazı zamanlarda kullanımdan düşünce onun yerini bol- fiili almıştır. 8. yy.da oldukça yaygın bir kullanıma sahip olan bol- fiili sadece durum değişikliği bildirir. Hakaniye Türkçesinde bol-, er- fiilinden iki üç kat fazla kullanılmasına rağmen Kaşgarlı iki fiilin anlamları arasında bir ayrım yapmıştır; bol- bir tamlayanla kullanıldığı zaman Arapça *şara* (to become) fiili ile bazı örneklerde de *kane* (to be) ile karşılanmıştır. Kutadgu Bilig’de bir hâl değişikliği anlatması (to become) bir hâlde bulunma (to be) anlatma işlevinden çok daha yaygındır (1972: 331).

Erdal da bir çeşit kopula olduğunu belirttiği bol- fiilinin öznenin bir değişime, dönüşüme uğradığını anlattığını söyler. “er- ve bol- fiilleri ile *kal-*, *tur-*, *yori-*, *bar-* gibi diğer yardımcı fiiller arasındaki bir fark, er- ve bol- tek başlarına yardımcı fiil olarak kullanılabilmelerine rağmen diğerleri ancak başka fiiller ile birleştiklerinde yardımcı fiil olarak kullanılabilmeleridir. Ayrıca, diğer fiillerin yardımcı fiil olarak ifade ettikleri anlamlar ile asıl fiil olarak ifade ettikleri anlamlar arasında büyük farklar olmasına rağmen bu durum er- ve bol- fiilleri için geçerli değildir. Diğer yardımcı fiiller zarf fiillerle birleşirken, bol- fiili sıfat fiillerle ve isim fiillerle birlikte kullanılır (2004:322).

Gabain, er- ve tur- ile aynı kategoride ele aldığı bol- fiilinin “imek” manasında da kullanılabileceğini ifade eder; *bo meniñ et’özüm neñ yme edligsiz bolup* “Bu benim vücudum tamamıyla değersizdir”. Ayrıca yazara göre “birleşik zamanlar tercihen er- ile olur; bol- ekseriya olmak manasına geldiği zaman kullanılır; tur- çok az kullanılır (2007: 88).

Mansuroğlu da Karahanlı Türkçesinde bol- fiilinin bazı durumlarda er- ve tur- manasında kullanıldığını belirtir; köni bol- “doğru ol- (imek), kız bol- “kız olmak (imek) (1998: 159).

+(B)O(l)- ve +(E)r- arasındaki yakınlık Vahit Türk tarafından “İsimden Fiil Yapan –al- / -el-; -l- ve –ar- / -er-; -r- Eklerinin Kökeni” başlıklı çalışmada ele alınmıştır. Türk, aynı

işleve sahip olan bu iki eki ekten *-al-* / *-el-*; *-l-* şekilleri *ol-* fiiline, *-ar-* / *-er-*; *-r-* şekillerini ise *er-* fiiline bağlayarak izah etmiştir. Bilhassa Oğuz diyalektlerinde *-al-* / *-el-*; *-l-* şekillerinin kullanılmasına karşılık, diğer diyalektlerde aynı işlevle *-ar-* / *-er-*; *-r-* eklerinin kullanılmasını, Oğuz diyalektlerinde fiilin *ol-* biçiminde kullanılmasına bağlar. Diğer diyalektlerde bu fiilin başında ötümsüz patlayıcı bir ses bulunması, *bol-* şeklinin ek hâline gelmesini zorlaştıran fonetik bir özelliktir. Buna karşılık, Anadolu ağızlarında hem *er-* hem de *ol-* fiilinden gelişen yapım eklerinin aynı kelimedede ekleşebileceği fikri, örnekleri vesile edilerek Türk tarafından ifade edilmiştir; *bolar-*: *bolal-*; *eskir-*: *eskil-*; *sarar-*: *saral-* gibi (Türk, 2006b: 183-191)

Hüseyin Cahit de *ol-* ve *i-* fiilleri arasındaki münasebeti şu şekilde açıklar: “*imek* fiilinin tekmil sıygaları müsta’mel olmadığından noksan olanları yerine *olmak* fiilinin sıygaları kullanılır. Mesela: *Ahmet gelecek*, cümlesinde *gelmek* fi’l-i hamlîsinin râbita ile müsnede tefrik etmek lâzım gelse: evvela *imek* fiilinin istikbal sıygasının müfred-i gaibini bulmalı. *İmek* fiilinin bu sıygası gayr-i müsta’mel olduğundan yerine *olmak* fiilinkini kullanır, ancak “*olacak*” deriz. Buna *gelmek* fiilinden teşkil edilen “*gelici*” sıfatına ya’nî müsnedi de ilave ederiz. Binâen-aleyh: “*Ahmet*” müsnedün-ileyh, “*gelici*” müsned, “*olacak*” râbitadır denilir” (Yalçın, 2000: 21).

+**(B)O(l)-** fiilinin cevherî ek fiil işlevine sahip olduğu bazı kaynaklarda dile getirilse de, bu durumu Eski Anadolu Türkçesinden sarıh örneklerle ortaya koyan tek çalışma Turan tarafından yapılmıştır. Çalışmanın son bölümünde Turan cevherî ek fiil olarak *i-* ve *ol-* fiillerini mukayese ederken “*i- fiili, bilhassa, fiillerin birleşik çekimlerdeki vazifesiyle daha açık olarak kavranabileceği üzere “bir hâl üzere bulun-“ veya “bir oluş hâlini muhafaza et-“ şeklinde izah olunabilecek, statik ve tek manalı bir fonksiyona sahiptir ve bu fonksiyonunu bütün misallerde devam ettirir. Ol- fiili ise sahip olduğu mana çeşitliliği ile münasebetli olarak, i- fiilinden daha dinamik ve mürekkep manalı bir cevherî fiil kullanımına imkân vermektedir. Meselâ “nazle çok iner olsa alınca yaku gibi ursalar nazleyi inmeğe koyma MŞ. 48b-4’ de hem “iniyor bulunsa, iner hâlde bulunsa” yani “ise” hem de “inmeye devam etse” manalarının ikisine birlikte gelmektedir. Yine meselâ, “ölüme sebep bu oldu kim cuhûdlar Zekeriyââ’yı öldürmek dilediler KE. 143b-8’de hem sebep bu “idi” manası vardır, hem de “sebeb olarak bu vuku buldu” manasını muhafaza etmektedir. Demek ki, cevherî fiil kullanılışı için, daha dinamik ve mürekkep bir mana murad edildiği zaman i- fiili yerine ol- fiili tercih edilmektedir. Yani bir ifadeyi yapan unsurlar arasında ol- ya da i- cevherî fiil kullanımının tercih edilmesi, bir kısım örnekler için, fonksiyonel olmaktadır” der (Turan, 1996: 284). Ol- fiili ancak bir durum ifade ettiği zaman cevherî ek fiil işlevine sahiptir. Bir hâlden başka bir hâle geçişi anlattığı örneklerde *ol-* fiilini, herhangi bir fiil gibi, anlam unsuru olarak değerlendirmek gerekir. Bu bakımdan, *ölüme sebep bu oldu kim cuhûdlar Zekeriyââ’yı öldürmek dilediler* cümlesi Turan’ın da belirttiği gibi “sebeb bu idi” ve “sebeb olarak bu vuku buldu” olmak üzere iki şekilde yorumlanabilir. **Ancak, bunlardan sadece ilki cevherî ek fiil olarak değerlendirilebilir.** İkincisinde ise, Turan’ın dile getirdiği gibi vuku bul- anlamına geldiği için *ol-* fiilini cevherî ek fiil olarak değerlendirmemek gerekir.*

Deny de “oğlum zabıt olacak” cümlesini “öteki Türkçe fiillerden ayrısı gayrısı olmayan” ol- fiilinden dolayı isim cümlesi değil, fiil cümlesi olarak değerlendirmenin mümkün olduğunu belirtir. Konuyla ilgili dipnotta ise Elöve “olmak” mastarı güdük bir fiil olan imek mastarında eksik olan istikbal siygaları vazifesini de gördükten başka, başlı başına tam bir fiildir; fakat imek gibi o da yardımcı bir fiil olup yalnız başlarına kullanılamaz. O da kendisinden evvel isim (sıfat, zamir) alır ve bu bakımdan o da imek fiili gibi koşaç rolünde olup isim cümlesini teşkil eder. Bunu fiil cümlesi saymak mana rolüne bakmayıp şekle aldanmak olur fikrindeyiz” der (1941: 778). Deny cevherî ek fiilin bazı çekimlerinin *olmak* fiilinden alındığını, bazen ise olmak yerine *bulunmak* mastarının kullanıldığını söyler (1941: 341).

Banguoğlu da cevherî ek fiilin bir durum fiili olmasına bağlı olarak sadece dört kipi olduğunu belirtir. Durum fiilinin geleceği işaret etmesi mantıksız olduğu bu durumda *i-mek* yerine *ol-mak* fiili kullanılır; *iyi-yim*, *iyi-ydin* fakat *iyi olacağım*. Banguoğlu’na göre cevherî ek fiilin geniş zaman kipi gerçek fiillerin geniş zaman kipi kapsamında olamaz, yani geleceği işaret edemez (2004: 476-477). Gelecekte ortaya çıkacak bir durum her şekilde bir hâl değişikliği ile meydana gelecektir. Cevherî ek fiil yukarıda da belirttiğimiz gibi bir durum fiilidir. ol- fiilinin hem bir durum fiili olması hem de bir hâl değişikliğini belirtmesi bu fiilinin söz içinde hangi kategoride olduğunu tespitini güçleştirir.

Karabeyoğlu da ol- fiilinin bazı örneklerde süreklilik kılınışıyla “bildirme eklerinin ifa ettiği vazifeyi de icra edebilmektedir” der; “Kendileri babam olur”, “O benim yeğenim oluyor” (2008: 113). Araştırmacının verdiği bu örneklerde +ol- unsurunun cevherî ek fiil olarak kullanıldığı açık bir biçimde görülmektedir. Bununla birlikte, yazar bu örneklerde geçen +ol- şekillerini “cevher fiili” kategorisinin dışında bırakır. Çünkü Karabeyoğlu ol-fiilinin başlama kılınışında meydana gelmek, gerçekleşmek, vuku bulmak; bir varlık hüviyeti, mevcudiyet kazanmak anlamlarında, süreklilik kılınışında ise var, mevcut bulunmak; bir yerde mevcut bulunmak anlamlarında **cevher fiili** olduğunu belirtir: “Geçen yıl büyük bir kuraklık oldu”, “Bu iş güç oldu”, “Bir oğlumuz oldu”, “Bu olaydan daha yeni haberim oldu” cümlelerindeki ol- fiilleri başlama kılınışında cevher fiili görevinde, “Evde ekmek olduğunu söyleseydiniz...”, “Dün bütün gün evde oldum”, “Herkes olduğu yerde kalsın” cümlelerindeki ol- fiilinin ise süreklilik kılınışında cevher fiili olduğunu iddia eder (2008: 109, 110).

Açıklamalar ve örnekler incelendiğinde cevherî ek fiil kategorisine en farklı yaklaşımın Karabeyoğlu’na ait olduğunu söyleyebiliriz. Cevherî ek fiil birçok çalışmada morfolojik bir unsur olarak ele alınırken, yazar tarafından semantik bir kategori olarak belirlenmiş ve “var, mevcut bulunmak; bir yerde mevcut bulunmak” anlamlarında kullanılan fiillerin cevher fiili olduğu iddia edilmiştir.

“Kendileri babam olur” ve “Ben bugün baba oldum” cümlelerindeki ol- unsurlarını mukayese ederek incelediğimizde ol- fiilinin cevherî ek fiil işlevi ile esas fiil olarak kullanıldığı durumları ayırt edebiliriz. “Ben bugün baba oldum” cümlesinde ol- fiili bir nitelik kazanmak anlamında bir fiildir. “O benim babam olur” cümlesinde ise ol- fiili kendisinden

önce gelen ismi fiil kategorisine geçirmekle görevli bir unsur olup bir hâlde bulunmayı ifade eder. Nitekim, Türkçe sözlükte ol- fiilinin bu kullanımı için “Ek-fiilin geniş zamanı olan –dır anlamında kullanılır” açıklaması bulunur.

4. Cevherî ek fiil ile ilgili bir diğer problemlilik nokta bu morfemin genellikle sadece yüklem yapısı içinde kullanımının dikkate alınması, yüklem tamlayıcısı olabileceğinin göz ardı edilmesidir. Hâlbuki cevherî ek fiil Türk dilinde ismi fiilleştirmek için kullanılan bir unsurdur ve bu morfemle fiil kategorisine geçen bir kelime üzerine sadece zaman ekini değil, sıfat fiil, zarf fiil eklerini de alarak yüklem tamlayıcısı haline gelebilir. Mesela, bizim sahamızda, cevherî ek fiilin özellikle –DİK sıfat fiil ekiyle bir teşkil meydana getirdiğinde +ol- şeklinde ortaya çıkması çoğunlukla dikkate alınmayan bir cevherî ek fiil kullanımındır.

Kelepir (2003) “Alinin hasta olduğunu duydum” cümlesindeki ol- fiili ile “Hasan dün hasta oldu” cümlesindeki ol- fiillerini birbirinden ayırır. Birinci cümledeki ol- bir anlam unsuru değilken ikinci cümledeki ol- fiili anlamlıdır. Kelepir şöyle devam eder: “Örneğin ana tümcede Hasan uzundu diyebiliriz ama Hasan uzun oldu demeyiz. Yine de ilk tümce yanıttümceye çevrildiğinde “Hasan’ın uzun olduğunu bilmiyordum” deriz. Bu bize gösteriyor ki yan tümcelerde olmak sözcüğü, sadece, koşacın ana tümcelerde yaptığı gibi yan tümceye ihtiyacı olan eylemi sağlar. Bu akla iki soru getirir: (i) Yan tümcenin eyleme neden ihtiyacı vardır? Ve (ii) Bu yapılarda bu ihtiyacı karşılamak için neden koşaç yoktur da onun yerine olmak vardır?... Bir tümcenin isimleşmiş bir yan tümce olabilmesini sağlayan –DİK-, -EcEk, ME(K) gibi isimleştircilerdir. Bunlar, doğaları gereği bir eylem köküne eklenemezler. İşte ol- kökü de burada onların eklenebileceği, **anlamı olmayan** bir eylem kökü sağlar. Kelepir’in buradaki tespiti oldukça önemlidir. Türkiye Türkçesinde cevherî ek fiil yüklem bir parçası olduğunda i-, ol- veya DİR- biçiminde görülürken, -DİK sıfat fiil ekiyle yüklem bir tamlayıcısı olduğunda ol- biçiminde de ortaya çıkar. “Hasan’ın uzun olduğunu bilmiyordum” cümlesinde “uzun ol-” Hasan’ın sahip olduğu bir hâl, mahiyettir. Ol- fiili burada bir değişim, bir hâlden başka bir hâle geçme anlamında kullanılmamıştır. Cevherî ek fiil ile fiil kategorisine geçmiş bir unsur, diğer başka fiiller gibi üzerine zaman eki+şahıs ekini alıp yüklemi oluşturabilir veya sıfat fiil, zarf fiil eklerini alabilir. Türkiye Türkçesinde cevherî ek fiil ile fiil kategorisine geçmiş bir fiil üzerine –DİK sıfat fiil ekini aldığıda, bu ekleşmedeki cevherî ek fiil ol- şeklinde karşımıza çıkar. Bu bakımdan “Hasan’ın hasta olduğunu duydum” cümlesindeki ol-fiili hem anlam unsuru hem de cevherî ek fiil olarak değerlendirilebilir. Anlam unsuru olarak bir hâl değişikliğini anlattığı için hasta ol- yerine hastalan- fiilini de kullanabiliriz. Bu durumda cümle “Hasan’ın terliyen su içtiği için hasta olduğunu/hastalandığımı duydum” şeklinde yorumlanabilir. Ancak hasta ol- fiili ile kastedilen Hasan’ın bir mahiyeti, şu anda sahip olduğu bir nitelik ise bu durumda ol- fiili cevherî ek fiildir. Karabeyoğlu “O, benim doktor olduğumu bilmiyor” cümlesinin yorumunun, ol- fiilinin başlama ve süreklilik kılınına bağlı olarak değişeceğini ifade eder. Başlama kılınında “benim okulu bitirip artık doktor olduğumu (çıktığımı) bilmiyor” şeklinde yorumlanabilir. Bize göre cümlenin bu şekilde yorumlanması ol- fiilinin esas fiil, anlam unsuru olarak kabul edilmesiyle mümkün olur. Cümle süreklilik kılınına göre “benim doktorluk hüviyetine sahip

biri olduğumu bilmiyor” şeklinde yorumlanır (2008:117-118). Bu durumda ise, ol- fiili cevherî ek fiil işlevini yerine getirmektedir.

Çağdaş/tarihî Türk yazı dillerinin bazılarında, Türkiye Türkçesine “ol-duk” şeklinde aktarılabilir yapılar da er- fiili veya bu fiilden gelen şekiller kullanılabilmektedir⁸. Vahit Türk, bu durumun Kutadgu Bilig’deki örneklerine dikkat çekmiştir:

sini erdüküñ teg ögümez özüm” (KB-33) (Ben seni layık olduğun gibi övemem.)

Bu edgüg bilir ol kişi edgü tip Asıglıg erürin munı kılgu tip” (KB-897) (Bu iyiyi insan iyi olarak tanır ve faydalı olduğun için yapılmasını ister.) (2004: 2993-3006)

Söz konusu özellik çağdaş diyalektlerde de karşılaşılan bir husustur. Nogay Türkçesinde “Jatlaw ekenin bilemen” (Şair olduğunu biliyorum), Özbek Türkçesinde “Ularniñ insanperver ekenlikleri” (onların insanperver oldukları), Çağatay Türkçesinde “canım lebiñ ekeñe tanuk durur”⁹ gibi örnekler cevherî ek fiilin sıfat fiil ekiyle yüklem bir tamlayıcısı olarak

⁸ Türkiye Türkçesinde cevherî ek fiil –DİK sıfat fiil ekiyle kullanıldığında ol- şeklinde ortaya çıkar. Bunun tek istisnası olan “Ne idüğü belirsiz” örneği ise i- fiilinin yüklem içinde olmadığı halde kullanımını gösterir. Bu bakımdan Türkiye Türkçesinde ol- fiili koyulaşırken, Nogay veya Türkmen Türkçelerinde er- fiilinden gelişen şekiller koyulaşmıştır. Batıda yapılan çalışmalarda bu durum “selectional property” (tercih özelliği) olarak açıklanmaktadır. Ayrıca, Türkçenin yazı dillerinde bazı unsurların tercih edilmesi/edilmemesi konusunda bk. DİLAÇAR, Agop, (1988), “Türk Lehçelerinin Meydana Gelişinde Genel Temayüllerin Koyulaşması ve Körlenmesi” TDAY, Belleten, 1957.

⁹ Bu konuda, Türk dilinin diyalektlerinde hem er- hem de bol- fiillerinden gelişen şekillerin kullanılması, bu iki fiilin birbirinin yerine kullanılması şeklinde algılanmıştır. Koraş, “Özbek Türkçesinde e- ve bol- Yardımcı Fiillerinin Birbirinin Yerine Kullanılması” başlıklı makalesinde konuyu ele almıştır. Koraş’a göre Özbek Türkçesinde bol- fiili e- fiilinin anlam ve fonksiyonunda hâlâ şartlı birleşik çekimlerde kullanılmaktadır. Ayrıca Koraş’ın diğer yazı dillerinde tespit edemediğini belirttiği bir özellik de Özbek Türkçesinde e- fiilinin bol- fiilinin anlam ve fonksiyonunda kullanılmasıdır (2008: 143-144): Démâk, Yesseviylik fekatgine Orte Âsyâ Türkləri âreside emes, belki Kevkez, Ânedoli ve Bâlqân boyide esrlerden béri henüz öz te’sirini yoğâtmegen bir hareket-te’limât **ekeni** me’lum bolmâkde. (Demek, Yesevîlik yalnızca Orta Asya Türkləri arasında değıl; belki, Kafkas. Anadolu ve Balkanlar coğrafyasında asırlardan béri tesirini kaybetmemiş bir hareket-öğreti **olduğu** malum olmakta)

Zâten, Y. Emrâ Yesseviye dervéşi **ekeni** me’lum bolib, ... (Zaten, Yunus Emre’nin Yesevî dervîşi **olduğu**, malum olup,...) Yesseviylik te’limâtiniñ bâşesâsi İslâm **ekenliğige** héc kendeý şek-şubhe yoğ. (Yesevî öğretisinin temel esasının İslâm **olduğuna** hiçbir şekilde şüphe yok.)

Koraş e- fiilinin bu kullanımını diğer lehçelerde tespit edemediğini belirtse de, diğer diyalektlerden örnekler şu şekilde verilebilir:

bir türk balisiniñ milliy hissiyatini yoğlasağ uniñ öz milliti ve öz yurtı üçün ölüşke hazir **ekenliğini** anğlaymız (Y. Uyg.) “Türk çocuğunun millî hislerini yoklasak onun kendi milleti ve yurdu için ölmeye hazır olduğunu anlarız”

(TLG 417)

oğuvşı **ekenimizdi** bilmey me? (Kaz.) “öğrenci olduğumuzu bilmiyor mu?”

(Koç-Doğan, 2004: 286)

al senin kim ekenindi cakşı bilet (Krg.) “O senin kim olduğu iyi bilir”

(TLG 532)

üyrenilmegen yanı köp **ekenni** esgerme kerek (Kmk.) “araştırılmayan yanlarının çok olduğunu hatırlamak gerek”

(TLG 1005)

Yazara göre şu cümlelerde de bol- fiili e- fiilinin anlam ve fonksiyonunda kullanılmıştır:

şâmâniylikden kâlgem be’zürf-âdetler İslâmgem muvâfiğ **bolsa**, musulmânler âreside yeşegde devâm etevéredi. ... şamanilikten kalmış bazı örf ve adetler İslama uygun **ise**, Müslümanlar arasında yaşamaya devam eder.

Şerietniñ zâhiri ehkâm, kânun-kâideler **bolsa**, bâtini tessevvüfdür. (Şeri’atin zahiri hükümleri, kanun ve kaideler **ise**, batını tasavvufdur)

Şu bâis, be’zihikmetler melâmetiye ruhide yazılgen **bolsa** de buni melâmetiy teriket déb enlemeslik kérek. (Bundan dolayı, bazı hikmetler Melamî tarzında yazılmış **ise** de, bunu Melamî tarikati diye anlamamak gerek) (2008: 146-148)

Koraş’ın böyle bir değerlendirme yapmasının temelinde Özbek Türkçesinden verilen cümlelerdeki bazı e- fiillerinin Türkiye Türkçesinde ol- ile karşılanması ve bol- fiillerinin de özellikle şart çekimlerinde Türkiye Türkçesinde i- fiili ile karşılanmasıdır. Fakat bu durum e- fiilinin ol- yerine kullanılması ve bol- fiilinin i- fiili yerine kullanılması olarak değerlendirilmemelidir. **Özbek Türkçesinden verilen bu örneklerde e- fiilleri de bol- fiilleri de kendi yerlerinde, işlevlerinde kullanılmıştır.** Ancak, Türkiye Türkçesindeki şekillerinin aslı şekiller gibi algılanması, diğer bir ifadeyle Türkiye Türkçesindeki bazı ol- unsurlarının Özbek Türkçesinde e- ile karşılanması, i- fiillerinin de bol- ile karşılanması, Özbek Türkçesinde bazı e- fiillerinin ol- yerine, bol- fiillerinin ise i- yerine kullanılması şeklinde bir algıya yol açmıştır.

kullanıldığında +E(r)- şeklinde kullanılabileceğini gösterir ¹⁰.

Eski Anadolu Türkçesinde cevherî ek fiilin –**dUk** sıfat fiiliyle ekleşirken hem i- hem de ol- şeklinde kullanılabildiği görülmektedir;

dirse han oğlançuğı **idügin** bilmedi (DK D31/1)

pay pürenün oğlu **olduğın** bilmediler (DK D73/6)

Türkiye Türkçesinde de cevherî ek fiil, –**Dik** sıfat fiil eki ile kullanıldığında, “ne idüğü belirsiz” ifadesi hariç tutulursa, **ol-** şeklinde kullanılmaktadır.

5. ol- fiilinin, “birleşik fiil çekimi” olarak değerlendirilen şekillerde i- fiili gibi kullanıldığı, bu bakımdan ol- ile oluşturulan “gelir oldu” gibi bir teşkilin de “birleşik fiil çekimi” olarak değerlendirilmesi gerektiği ifade edilen bir husustur. Gülsevin, “Ahmet sigara **iç-erdi** (<iç-er i-di)” birleşik fiil çekimi olarak değerlendirildiği gibi “Ahmet sigara **içer oldu**” örneğinin de bu kategoride değerlendirilebileceğini belirtir (2000: 220).

Özmen de ol- fiilinin, i- “ana yardımcı fiili” yanında çekimli fiiller üzerine gelerek yapı, işlev ve görünüş bakımından farklı birleşik çekimler oluşturduğunu belirtir (2000: 1426).

ol- fiilinin “birleşik fiil çekiminde” Türkiye Türkçesi ağızlarında da kullanıldığı “böylelikle tamamlanmış oldu”, “pérşénbé bazar oldu / cahillē yazar oldu” “masal bilmem, öyle şey bilmem, bilirdim belki de şimdi bilmeyim şimdi bilmez oldum” “gül idim gokmaz oldum / bin liralık mal idim / bi para etmez oldum” gibi örnekler verilerek Ay tarafından ifade edilmiştir (2011: 659-671).

Bu görüşlere birkaç noktadan itiraz edilebilir. Öncelikle, “Ahmet sigara **içer oldu**, gül idim gokmaz **oldum**” gibi cümlelerde geçen ol- fiilleri anlam unsurudur ve bu bakımdan diğer fiillerle sadece anlam karşıtlığına sahiptir. Uzun’un ifadeleriyle, olmak fiili -en azından bu örnekler için- **dönüşme anlatan sıradan sözlüksel bir eylemdir** (2004: 88). Zaten “gelmiş oldum” şeklinde bir teşkil “birleşik zaman çekimi” olarak kabul edilirse “gelmiş bulundum” veya “bilmiş göründüm” gibi örnekler de bu kategori altında değerlendirilebilir. Cevherî ek fiilin hem “birleşik fiil çekimi” hem de “isim cümlesi” oluşturduğu genel bir kabul hâlinde ifade edilmesine rağmen, ol- biçiminin sadece “birleşik fiil çekimi” bakımından ele alınması, “isim cümlesi/fiil cümlesi” ayrımı bakımından bir analize tabi tutulmaması da meselenin problemlili başka bir tarafını teşkil etmektedir. Dolayısıyla, “gelmiş oldum” cümlesindeki ol- fiili i- gibi kabul edilirse, “hasta oldum” cümlesindeki ol- fiilinin de cevherî ek fiil ve cümlelerin de “isim cümlesi” olarak kabul edilmesi gerekir. Ancak, ol- fiilini i- ile aynı kategoride ele alan çalışmaların “hasta oldum” gibi bir cümleyi “isim cümlesi/isim cümlesinin bir türü” olarak değerlendirme konusu yapmaması üzerinde düşünülmesi gereken bir noktadır.

¹⁰ Türkiye Türkçesinde görülen “ne idiği belirsiz adam” örneği, i- fiilinin tıpkı Çağatay, Özbek, Nogay Türkçelerinde olduğu gibi +**Dik** sıfat fiil ekiyle (aklen olduğu kadar adeten de) kullanılabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. “Ne idiği belirsiz adam” tamlamasındaki i- fiili, yapılan bazı çalışmalarda ifade edildiği gibi ol- anlamında kullanılmamıştır. Çünkü buradaki i- fiili bir anlam değil görev unsurudur.

Bununla birlikte, +(B)O(I)- unsurunun “birleşik fiil çekimi” için kullanılması diğer diyalektlerde karşılaşılabilecek bir durumdur:

körge**n bolatın** (Kaz.) “görmüş idi” (Koç- Doğan, 2004: 288)

alğan **bolsam** (Kaz.) “Almışsam, aldıysam” (Koç-Doğan, 2004: 306)

düün internattan kelirimge bajınım çanıña mındag çaş urug turar **boldu** (Tuv.) “Dün yatılı okuldan geldiğimde evimin yanında bu küçük çocuk duruyordu” (TLG 1199)

erteninde oğlu dezıp çoruy bargan **bolgan** (Tuv.) “Sabahleyin oğlu kaçıp gitmişmiş” (TLG 1202)

yaşagan **bolğanman** (Kmk.) “yaşamışmışım” (TLG 995)

Türk dilinin ekleşme düzeninde cevherî ek fiilin mahiyetini ve +(B)O(I)- şeklinin hangi durumlarda bu işlevi üstlendiği ile ilgili çerçeveyi çizdikten sonra, çağdaş diyalektlerde bu unsurlar oluşturulan teşkillerin verilmesi uygun olacaktır. Ancak, aşağıda verilen örneklerin yapılacak daha kapsamlı taramalarla zenginleştirilebileceği kanaatindeyiz.

+(B)O(I)- Cevherî Ek Fiili ile Oluşturulan Teşkiller

+bol-

+bol-bo-yton: değil

ayakka urgan aş kaçan d’aman bolboyton (Alt.) “Tasa konan yemek hiçbir zaman kötü değildir” (Bacanlı, 2007:62)

+bol-mi-gan: olmayan

bular h̄arakteri oħşaş bolmiğan ikki mesile (Y.Uyg.) “Bunlar karakteri benzer olmayan iki mesele” (Öztürk, 2010: 151)

+bol-Ø-a: Ø

injen**er bolamen**¹¹ (Öz.) “Mühendisim” (Boeschoten, 1998: 363)

biz Kazak bolamız (Kaz.) “Biz Kazak’ız” (Koç-Doğan, 2004: 284)

+bol-Ø-adı: Dİr, olur

karakalpaqlardıñ kulaqları ülkenirek boladı (Kkp.) “Karakalpakların kulakları daha büyük olur” (TLG 618)

¹¹ Bu cümle hem “mühendisim” hem de “mühendis olacağım” şeklinde yorumlanabilir (bk. Boeschoten, 1998: 363). Cümleyi “mühendisim” şeklinde yorumlarsak bol- fiilini cevherî ek fiil olarak değerlendirmemiz gerekir. İkinci yorumda ise bol- fiili bir anlam unsuru olarak kullanılmıştır, dolayısıyla cevherî ek fiil değildir

sölegi Nogay sovet literaturasında Җуруптурсин Башевиш Оразбаев шебер ем өткир тил мен Nogayşa yazatagan yazuwşılardıñ biri boladı. (Nog.) “Җуруптурсин Башевиш Оразбаев Ҙағдаш Nogay Sovyet Edebiyatının Nogayca yazan yetenekli yazarlardan biridir”

(Karakoç, 2000: 146)

hunnardıñ madaniyat mirası beri Türk halklarga da ortak boladı (Nog.) “Hunların medeniyet mirası bütün Türk halkları için ortaktır”

(TLG 666)

karaçaylarnı sanı 85 miñ çaklı adam boladı (Krç. Malk.) “Karaçayların sayısı 85 bin kadar kişidir”

(Durmuş, 2009: 178)

+bol-Ø-ar: Dİr

Yürekti keñ aşıp, süyip bilüwdi de atam-anam, avıl üyretken bolarlar (Nog.) “Yüreğin kapılarını açıp, sevmeyi, anam, babam, köy öğretmiştir”

(Ergönenç, 2006: 151)

eşte, ol zat bizim halk ana köşip-konıp yüreteğan zamanlardan kalğan bolar (Nog.) “İşte o şey bizim halkın göçebe olduğu zamanlardan kalmıştır”

(Ergönenç, 2006: 151)

martta baka siymesin, kuralayda kırk tamsın; kırk tammasa, bir tamsın” dep ayılğan bolar (Nog.) “Martta kurbağa işemesin, kuralayda kırk damlasın, kırk damlamazsa bir damlasın diye söylenmiştir”

(TLG 668)

+bol-Ø-atın: idi

alğan bolatınmın (Kaz.) “almış idim”

(Koç-Doğan, 2004: 288)

körgeñ bolatın (Kaz.) “görmüş idi”

(Koç-Doğan, 2004: 288)

üyretken bolatınsıñ (Kaz.) “öğretmiş idin”

(Koç-Doğan, 2004: 288)

+bol-Ø-çu: idi

çolpon attuu Mukaşın karındaşı bar bolçu (Krg.) “Mukaşın Çolpan adlı kardeşi vardı”

(Kasapoğlu-Çengel, 2005: 185)

suluu emes bolçu (Krg.) “güzel değildi”

(Kasapoğlu-Çengel, 2005: 184)

+bol-Ø-dı: idi

қızдан kesirim, yanasıp tura bergende, avtobus aldığa yönewde boldı (Nog.) “Kızdan ad dileyip ona yaklaşmaktayken, otobüs ileri doğru gitmekteydi”

(Ergönenç, 2009: 156)

tört tülügi say boldı (Kkp.) “Malı mülkü çok idi”

(Uygur, 2010: 256)

men üredüçi boldım (Alt.) “Ben öğretmen idim”

(TLG 1038)

+bol-Ø-du: idi

bir börünü açam balıglapkan boldu. Bir börü boollattırbayn keddeer üngen boldu. (Tuv.) “Bir kurdu babam yaralamıştı. Bir kurt kendine ateş ettirmeden kıyıya çıkmıştı/çıkıyordu”

(TLG 1199)

düün internattan kelirimge bajınım çanıña mindag çaş urug turar boldu (Tuv.) “Dün yatılı okuldan geldiğimde evimin yanında bu küçük çocuk duruyordu”

(TLG 1199)

+bol-Ø-gan: imiş, idi

yazuşıdın atası em anası eginşi bolganlar (Nog.) “Yazarın annesi ve babası çiftçi idiler”

(Karakoç, 2000: 145)

er kulinşaktın art ayagının baltırına tamga salınatagan bolgan (Nog.) “her yavrunun sol arka ayağının baldırına damga vurulmaktaymış”

(TLG 668)

çaş bolganma (Krç. Mlk.) “gençmişim”

(TLG 906)

barlık bolganma (Krç. Mlk.) “gidecekmişim”

(TLG 914)

yaşagan bolğanman (Kmk.) “yaşamışmışım”

(TLG 995)

yaşacak bolğanman (Kmk.) “yaşayacakmışım”

(TLG 995)

erteninde oğlu dezip çoruy bargan bolgan (Tuv.) “Sabahleyin oğlu kaçıp gitmişmiş”

(TLG 1202)

monguş Çerzi olurgan çerinden turup kelgeş, ıt çok turar bolgan (Tuv.) “Monguş Çerzi oturduğu yerden kalkıp gelmiş, sessizce duruyormuş”

(TLG 1202)

+bol-Ø-gan: olduk

olardın ne bolğanına Kir hayran (Kkp.) “Onların ne olduğuna Kir de şaşırılmış”

(TLG 614)

toprañız az bolğanına karamastan küte öjey körinesiz (Kkp.) “Hepiniz az oluşuna bakmaksızın çok inatçı görünüyorsunuz”

(TLG 616)

+bol-Ø-gon: olan

men enkeyip karasam, törtöö teñ sapsarı bolgon oozdorun açışıp, cem suradı (Krg.) “Eğilip baktığımda dördüde sapsarı olan ağızlarını açıp yem istediler.”

(TLG 536)

+bol-Ø-gon: idi

alikuldun süygönü Ayday Cigitaliyeva degen kız bolgon (Krg.) “Alikulun sevdiği kız Ayday Cigitaliyeva denilen kız idi”

(TLG 530)

kijıla koylordın azıralı cakşı bolgon. (Alt.) “Kış boyunca koyunların yemleri iyi idi”

(TLG 1080)

onıñ baladarı cük le üçü bolgon (Alt.) “Onun yavruları topu topu üç tane idi”

(TLG 1082)

+bol-Ø-gon: olduk

Bu ögüs kara ayudañ sürekey küçtü bolgonın Ösküs-uul bilip aldı. (Alt.) Bunun erkek kara ayıdan daha güçlü olduğunu Ösküs-Uul anlamış. (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-581/h/masallar.pdf>

+bol-Ø-ıp: olarak

uygırlar bizim ata-babamızdın tañiri koñısları bolıp yaşaganlar (Nog.) “Uygurlar bizim atalarımızın çok yakın koñşuları olarak yaşamışlar”

(TLG 666)

+bol-Ø-or: olduk

arkar başka kiyiktere karaganda, çıtçıl cana körögöç bolorun cakşı bilüüçümün (Krg.) Arkarın başka geyiklere göre iyi koku alan ve iyi gören bir hayvan olduğunu biliyorum.

(TLG 538)

+bol-Ø-or: Ø, Dır

men Kündüley Tölösöviç Tölösöv bolorım, söögim irkit. (Alt.) “Ben Kündüley Tölösöviç Tölösöv, İrkit boyundanım”

(TLG 1080)

onoyıp caska ceder bolorıs. (Alt.) “Böylece bahara ulaşırız”

(TLG 1080)

men bugün de erten de buş cok bolorım (Alt.) “Ben bugünde yarın da boş değilim.”

(TLG 1068)

+bol-Ø-ot: Ø, Dır

sol caktağı Abdurasid tayakemdin balası bolot (Krg.) “Sol taraftaki Abdurasid, dayımın çocuğudur”

(Turgunbayer, 2008: 130)

+bol-Ø-oton: Ø, Dır

adıgar kem boloton? (Alt.) “adınız nedir?”

(Bacanlı, 2007: 61)

+bol-Ø-sa: ise

seniñ heesiyetiñ şöyle bolsa, bize hem beyle heesiyetli doost gerek deel (Tkm.) “Senin adetin böyle ise bize böyle adeti olan dost gerekli değil”

(TLG 286)

burçdar bolsa, bu burç nimelerden ibaret (Öz.) “Borçlu ise bu borç nelerden ibaret”

(TLG 351)

bu mesile bolsa 3 devletniñ Türkislandiki siyasiy menfietlirige yölenmekde idi (Y. Uyg.) “bu mesele ise üç devletin Türkistandaki siyasi menfaatlerine dayanıyordu”

(TLG 418)

jigit bolsañ (Kaz.) “Yiğit isen” (Koç-Doğan, 2004: 287)

alğan bolsam (Kaz.) “Almışsam, aldıysam” (Koç-Doğan, 2004: 306)

kün ıudayı yar bolsa biz atımızğa minip jawğa atlanamız (Kkp.) “Güneş tanrısı yardım ederse biz atımıza binip düşman üzerine yürürüz” (TLG 614)

üydñ iyeleri bolsa şebdenniñ birevin alıp, sonıñ tamırın soratagan bolgan (Nog.) “Evin sahipleri ise kardelenin irini alıp bunun kökünü istemekteymiş” (TLG 668)

eger atañniñ ösiyetniñ toltırayak bolsañ tıñla (Nog.) “eğer babanın vasiyetini yerine getireceksen dinle” (TLG 674)

çuvlu bolsa, kéçebe yukılayalmam (Kar.) “Gürültülüyse gece uyuyamam” (Kocaoğlu, 2006: 83)

+bol-Ø-so: ise

kadır, apamdın canında bolso kaygılanba (Krg.) “Kadır, annemin yanında ise merak etme” (Kasapoğlu-Çengel, 2005: 187)

turmuşuñuz cakşı bolso söz cok (Krg.) “Hayatınız iyiye söze gerek yok” (Kasapoğlu-Çengel, 2005: 187)

+bol-Ø-tır: imiş

men cakşı kişi boltırım (Alt.) “iyiymişim” (TLG 1039)

+bol-Ø-ur: Dİr, Ø

bu kelgen caşım bolurmu? (Krç. Mlk.) “Bu gelen oğlum mudur?” (TLG 924)

+bol-Ø-yar: Dİr, Ø

ol oyun néhili oyun bolyar (Tkm.) “o nasıl bir oyundur” (Sakaoğlu-Ergun, 1991: 60)

+bol-Ø-za: ise

bajıñında kelgen bolza, kulugurnu daarta beer ekker men. (Tuv.) “Evine gelmişse/geldiyse, o küfərbazı yarın buraya getiririm” (TLG 1203)

ooñ soonda baza kataptaar bolza, ajıldan şuut ündürüpter. (Tuv.) “Ondan sonra yine tekrarlarsa, işten bütünyle çıkarır” (TLG 1204)

şimçeveyn turar bolzuñza, dek belen uşpas, a biçile şimçeer bolzuñza, dezip çoruptar. (Tuv.) “Kımıldamadan durursan, pek kolay uçmaz. Fakat birazcık kımıldarsan, laçıp gider.” (TLG 1203)

+bol-Ø-zo: ise

men cakşı kiji bolzom (Alt.) “iyi (biri) isem” (TLG 1039)

alğan bolzom (Alt.) “aldıysam”

(TLG 1062)

+bul-

+bul-Ø-a: Dİr, Ø

babay yulda horaşa almanım, hëz këm bulahıgız (Bşk.) “Dede yolda sormadım, siz kimsiniz?”
(Öner, 2011: 214)

hëz këmder? tip horay Yılkıbay mēneñ Kēyēkbay. –Sevzager bulabız.- Hëz këm bulahıgız
huñ? “Siz kimsiniz? diye sorar Yılkıbay ile Kēyēkbay. (Bşk.) - “Tüccarız. Siz kimsiniz peki”
(Öner, 2011: 214)

bılbıdarzıñ hayrar yër bağlar bula. Börkötterzēñ kunır yērē tavzar bula (Bşk.) “Bülbüllerin
öttüğü yer bağlardır Kartalların konduğu yer dağlardır”
(Öner, 2011: 214)

+bul-Ø-dı: idi

dağıstanda buldım kunakta. Ustarımda yörektezeñ yılıhı, Beñēt yıırı yañgıray kolakta.
(Bşk.) “Dağıstan’daydım konuklukta. Avuçlarımda yüreklerin sıcaklığı, Mutluluk türküsü
yankılanır kulakta.”
(Öner, 2011: 215)

yuqlanıñ indı tıgēnde gıne tırtlep uyanır buldı (Bşk.) “Uyudum derkenden de irkilip
uyanıyordu”
(Ersoy Yazıcı, 2007: 225)

+bul-Ø-gan: olan

Tıvğan yaktan yırağ, e yöreкке şunday yakın bulğan yērze min (Bşk.) “Memleketimden
uzak, oysa yüreğe öylesine yakın olan yerdeyim”
(Öner, 2011: 226)

+bul-Ø-ha: ise

Tapkan bulham şul sak batırlık, Avız asıp bër hüız eyterlëk. (Bşk.) “Bulmuşsam şu an bir
cesaret Ağız açıp söz söyleyecek.”
(Öner, 2011: 219)

+bul-Ø-sa: ise

tabıgatten küpmë alğan bulsak şul kaderle aña tülerbëz (Tat.) “Tabiattan ne almışsak ona o
kadar öderiz”
(TLG 722)

sin akıllı bulsañ, yal it, akıl minem kēbëk yal it (Tat.) “Sen akıllı isen dinlen, akıllı benim gibi
dinlen”
(Öner 2011: 131)

+buol-

+buol-ba-tax: değıl

kıtaanax da taas buolbatax, mañan da xaar buolbatax baar ühü (Yak.) “Sert ama taş değıl,
beyaz ama kar değıl”
(Kirişcioğlu, 1999: 184)

+buol-ba-tax: olmadık

kini idete buolbatağın billerer (Yak.) “Bunun meslek olmadığını gösteriyor”

(TLG 1274)

+ buol-Ø-ar: Dİr, Ø, olur

taas çox boruota xara buolar, mas boruota küöx buolar (Yak.) “Taş kömürünün isi kara olur, odunun isi mavi olur” (Kirişçioğlu, 1999: 158)

iliite da, atağa da suox buollar, barıga üöreter baar ühü (Yak.) “Eli yok, ayağı yok, herşeyi öğretir” (Kirişçioğlu, 1999: 184)

kini inniki iher kolxoztartan biirdege buolar (Yak.) “O büyüyen kolhazlardan birincidir” (Kirişçioğlu, 1999: 178)

+buol-Ø-lağ: ise

siebitim buollağına (Yak.) “yemişsem” (Kirişçioğlu, 1999: 122)

siirim buollağına (Yak.) “yersem” (Kirişçioğlu, 1999: 124)

+buol-Ø-lar: ise

aspıtım buollar (Yak.) “açmışsam” (Kirişçioğlu, 1999: 123)

aharım buollar (Yak.) “açarsam” (Kirişçioğlu, 1999: 125)

+buol-Ø-lax: ise

suon buollaxpına (Yak.) “şişmansam” (Kirişçioğlu, 1999: 82)

aspıt buollaxpına (Yak.) “açmışsam” (Kirişçioğlu, 1999: 122)

+bu-

+bu-Ø-sa: ise

işçi busağ (Kmk.) “işçiysen” (TLG 994)

yaxşı tügül busağız (Kmk.) “iyi değilseniz” (TLG 994)

+ol-

+ol-Ø-a

topraktan güzel kokan ne ola (T.T.)

+ol-Ø-an

karnı tok olanlar yemeğe gelmediler (T.T.)

sahipsiz olan memleketin batması haktr (T.T.)

yan-yoxu talan yurdun/ Özü yada qalan yurdun.../ Derdi büyük olan yurdun/ Daşı saralar, saralar. (Az.) (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-17861/h/eldaribrahim.pdf>

+ol-ma-yan:

kendisiyle barışık olmayan insanlar başkalarıyla da barışık değildir. (T.T.)

+ol-Ø-ar

vetenin yolu da qorxulu olar (Az.) (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi) (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-17829/h/hidayet.pdf>)

+ol-Ø-arak

ailenin *en büyüğü olarak ben* kalmıştım. (T.T.)

sadece üyeler değil başkan *olarak ben* de rahatsız oldum. (T.T.)

axşamı küçük bacım yatağından qalx-dı, gözleri yumulu olaraq çırağa yanaşdı (Az.) (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi) (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-17745/h/yusifvezircemenzemini.pdf>)

+ol-Ø-duk

bekâr olduğumuza bir yiyelim de bin şükredelim. (T.T.)

övdüğü şeyin yazısı kadar güzel olduğuna herkesi inandırma (T.T.)

hamı bunun boyaq olduğunu bilir, amma hegiqat kimi qabul edirdi (Az.) (TLG 222)

+ol-Ø-dukça

sen benim en iyi arkadaşım oldukça sırtım yere gelmez (T.T.)

+ol-Ø-duğunda

Hava soğuk olduğunda hiç dışarı çıkmaz. (T.T.)

+ol-Ø-duğundan

ismimi telaffuz etmesi *zor olduğundan* unutmak kolaydır. (T.T.)

+ol-Ø-gan: olduk

işniñ ağır olğanına baqmadan bu yerlerde qadınlar, nazik-nazik kızlar işleyler (Krm. Tat.) (TLG 875)

sen yaş bala değilsin, ne yapmak gerek olęanını ve ne yapıłęanını özün de biledirsın (Krm. Tat.) (TLG. 877)

+ol-ma-z: değil

dostun dosta küsmesi doğru olmaz. (T.T.)

hamala semeri yük olmaz (T.T.)

+ol-Ø-sa: ise

ne zaman mutlu olsa en sevdiği şarkıyı söyler. (T.T.)

eger yuklağan olsa, yavaştan kiriniz (Krm. Tat.) “Eğer uyuduysa yavaşça girin” (TLG 859)

ya onı menden ve sizden evel duyęan olsalar (Krm. Tat.) “Ya, onu benden ve sizden önce duymuşlarsa” (TLG 859)

bunu alama berecek olsanız emen beriņiz “Bunu halama verecekseniz hemen verin” (Krm. Tat.) (TLG 859)

+ol-Ø-unca

baba ecnebi anne Türk olunca çocuk iki dilli büyür (T.T.)

+ol-Ø-ur

korkularımızla yüzleşmek her zaman zor olur (T.T.)

+ol-Ø-uyor

O benim yeğenim oluyor (T.T.)

+pol-

+pol-ba-z: değil

pu suğ tik suğ polbas (Hak.) “bu su sıradan su değil” (Arıkoğlu, 2005: 499)

+pol-Ø-ar: Dİr, Ø

minin çabağa-hulunnağ hada pır muğ azıra polar (Hak.) “Benim tay kulunla birlikte binden fazladır” (Arıkoğlu, 2005: 61)

saņmaydaę pastap hırılęan kızı sağızı çoh polar (Hak.) “Perçeminden başlayarak saçı kırılan kişi düşüncesizdir” (Arıkoğlu 2005: 410)

+pol-Ø-cağ: Dİr, Ø, olur

sinin adın kem polcağ? (Hak.) Senin adın nedir? (Arıkoğlu, 2005: 373)

irge pararı ooy polçaŋ, irgek hazırı sidik polçaŋ ? (Hak.) “Kocaya varmak güç olur, eldivene baş parmak dikmek zor olur” (Arıkoğlu, 2005: 164)

+pol-Ø-çathan: olan, olduk

harahtarınaŋ hakas polçathanı ikincilecee çoh pıldistig (Hak.) “Gözlerinden Hakas olduğu şüpheye yer bırakmayacak şekilde anlaşılıyor” (Arıkoğlu, 2005:139)

levanıŋ ofitser polçathan açazı Vladimir (Hak.) “Levanın Subay olan babası Valdimir” (Arıkoğlu, 2005: 31)

+pol-Ø-dı: idi

sin ügrenci poldıŋ (Hak.) “öğrenciydin” (TLG 1106)

+pol-Ø-ğan: imiş

sabistıŋ dee sarbazı çoh polğan (Hak.) “Sabis’in de görüntüsü yokmuş” (TLG 1142)

oolah anıŋ alında pır hati ağırğan polğan (Hak.) “Oğlan daha önce bir kez hastalanmış imiş” (TLG 1134)

+pol-Ø-ğan: olduk

alığ polğanı üçün, anıŋzar körbin dee, pıstıŋ geroyıbıs ograda iziğinzer oylabışan (Hak.) “Aptal olduğu için, ona da bakmayarak, bizim kahramanımız bahçe kapısına doğru koşmuş” (Arıkoğlu, 2005: 44)

sinıŋ andağ nime oŋarılcıh polğanıŋa tıŋ örınçem (Hak.) “Senin böyle her şeyi anlayan biri olduğuna çok sevindim” (Arıkoğlu, 2005: 322)

+pol-Ø-tır: imiş

alğan poltırbin (Hak.) “almışmışım” (TLG 1120)

uğaa külük poltırzıŋ (Hak.) “Çok yiğit imişsin” (Arıkoğlu, 2005: 276)

+pol-Ø-za: ise

suriğnı pöđiŋer ustağçı polzaŋar (Hak.) “Sorunu çözünüz, yönetici iseniz” (Arıkoğlu, 2005: 542)

alğan polzam (Hak.) “aldıysam” (TLG 1121)

+pul-

+pul-Ø-aD: Dİr, Ø

ebı yokalev puladıp (Çuv.) “Ben Yokalevim” (Durmuş, 2009: 178)

esir kam puladış-şak? (Çuv.) “Siz kimsiniz ki?” (Durmuş, 2009: 179)

vovod'ın hresnaşşı pulat (Çuv.) “Volodya'nın vaftiz babasıdır”

(Durmuş, 2009: 179)

+pul-Ø-ni: olduk

pirin tavrara tiri nacar pulni ne hu da piledin (Çuv.) “Bizim civarda ekinin verimsiz olduğunu kendin de biliyorsun”

(Durmuş, 2009: 237)

allizene şihni kantra şinje pulniran ütne kızat (Çuv.) “Ellerini bağladığı ip ince olduğundan derisini kesiyor”

(Durmuş, 2009: 465)

+pul-Ø-ni: imiş

ulip aliri açu çuhnen pitı pışik açu pulni (Çuv.) “Alp küçüklüğünde çok büyük çocukmuş”

(TLG 1309)

ulipin açi-piçi numay pulni (Çuv.) “Alp'in çoluk çocuğu çokmuş”

(TLG 1309)

şav hresçen Pattırpi yatlı pulni (Çuv.) “Bu çiftçi, Pattırpi isimliymiş”

(TLG 1309)

epi kurni pulni (Çuv.) “görmüşmüşüm”

(TLG 1320)

+pul-Ø-san: ise

yüşi kışe pulsan çimlavne laç! şire surni tet (Çuv.) “O kamışsa çiğnediğini yere tükürmüş”

(TLG 1309)

vir pirinten inşeh mar purınakan halih şinni pulsan ku vırınta tıma pire may pulas şuk (Çuv.) “O bize yakın yaşayan halktan ise burada durmamıza bir imkân yok”

(TLG 1309)

+pul-Ø-sassın: ise

epi karim pulsassın (Çuv.) “gittiysem”

(TLG 1321)

epi kanni pulsassın (Çuv.) “dinlemişsem”

(TLG 1321)

+vo-

+vo-Ø-sa: ise

Sen Lan San-Çeş vo:sa, men si kiñnıdır! – diñmiş. Kiñni vo:sa, ta:nılmamış. (Sal.) “Sen LŞÇ isen, men senin karınım! – demiş. Karısı ise tanıyamamış”

(Mehmet, 2008: 144)

+vu-

+vu-Ø-miş: imiş

palasinigi aması köleh vumiş (Sal.) “Çocuğun annesi inek imiş”

(Mehmet, 2008:144)

SONUÇ

Türk dilinde cevherî ek fiil kategorisi bir ismi fiil kategorisine aktararak artık o ismin fiilin üzerine gelen ekleri kabul etmesini sağlar. Bu morfolojik dönüşümü yaparken eklendiği ismin anlamına bir müdahalede bulunmaz. Bu bakımdan cevherî ek fiille oluşturulan bir fiil biçimi “bir hâlde/durumda ol-, bir mahiyette ol-” şeklinde tarif edilebilecek bir anlama sahiptir. Bu durum bazı araştırmacılar tarafından cevherî ek fiilin bir “durum fiili” olması tespiti ile ifade edilmiştir. +(B)O(I)-, Türk dilinde bu işlevi yerine getiren cevherî ek fiil şekillerinden biridir. Ancak, anlam unsuru olarak (B)O(I)- fiili ile cevherî ek fiil işlevine sahip olan +(B)O(I)- şeklinin birbirinden ayrılması gerekir. Nitekim bu iki farklı kullanımın Kumuk Türkçesinde ve Altay Türkçesinde morfofonetik ve morfofonemik olarak birbirinden farklılaştığını gösteren örnekler mevcuttur. Konuya teorik olarak bu çerçeveden yaklaşınca Türk dilinin çağdaş diyalektlerinde cevherî ek fiil olarak +(B)O(I)- şeklinin birçok farklı teşkil içinde kullanıldığı görülmektedir.

KISALTMALAR

Alt.	Altay Türkçesi
Az.	Azerbaycan Türkçesi
Bşk.	Başkurt Türkçesi
Çuv.	Çuvaş Türkçesi
DK	Ergin, Muharrem (2008), Dede Korkut Kitabı I , Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
GT	Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (1978), Seyf-i Sarayî Gülistan Tercümesi , Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
Hak.	Hakas Türkçesi
Kar.	Karay Türkçesi
Kaz.	Kazak Türkçesi
KB	Arat, Reşit Rahmeti (2007), Kutadgu Bilig I Metin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
Kkp.	Karakalpak Türkçesi
Kmk.	Kumuk Türkçesi
Krç. Malk.	Karaçay Malkar Türkçesi
Krg.	Kırgız Türkçesi
Krm.	Tat. Kırım Tatar Türkçesi
NF	Eckmann, Janos (1995), Nehcü'l-Feradis- Uştmahlarnıñ Açuğ Yolu , I Metin II Tıpkıbasım, (yay. Semih Tezcan, Hamza Zülfikar), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
Nog.	Nogay Türkçesi
Öz.	Özbek Türkçesi
Sal.	Salar Türkçesi
T.T.	Türkiye Türkçesi
Tat.	Tatar Türkçesi
Tkm.	Türkmen Türkçesi
TLG	Ercilasun, Ahmet Bican (ed.) (2007), Türk Lehçeleri Grameri , Akçağ Yayınları, Ankara.

Tuv.	Tuva Türkçesi
U III	Müller, W. K. (1922), Uigurica III , ABAW, Phil.-hist. Kl. 1920, 2, Berlin, s. 3-93.
Y. Uyg.	Yeni Uygur Türkçesi
Yak.	Yakut Türkçesi

KAYNAKÇA

- ARIKOĞLU, Ekrem (2005), *Örnekli Hakasça Türkçe Sözlük*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ASLAN, Sema (2012), “Türkiye Türkçesinde Ol- Yardımcı Fiilli Yapıların Görünüş-Zaman Bildirimindeki İşlevleri”, *Bilig*, S. 63., s. 11-30.
- AY, Özgür (2011). “ol- Fiili ile Yapılan Birleşik Çekimler ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine”, *Turkish Studies*, C. 6/1, s. 659-671.
- BACANLI, Eyüp (2007), “Altay Türkçesinde Şimdiki Zamanın Ek Fiili ve İsim Cümlelerinde Şahıs Bildirimi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.3, s. 52-67.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2004), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BASSARAK, Armin (1997), “New Considerations About the Turkish -DIR Suffix”. *International Journal of Central Asian Studies* 2, s.114-126.
- BAYDAR, Turgut (2012), “+Dir Bildirme Eki Üzerine” Selçuk Üni. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 32, s. 37-54.
- BAYDAR, Turgut (2013), “İsim+Yardımcı Fiil Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 49., s. 55-66., Erzurum
- BİLGEGİL, Kaya (2009), *Türkçe Dilbilgisi*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum.
- BOESCHOTEN, Hendrik (1998), “Uzbek”, Lars Johanson ve Eva A. Csato (ed.) *The Turkic Languages* içinde. Routledge, Londra ve New York.
- CERİTOĞLU, Murat (2013), “ER- ve BOL- Ana Yardımcı Eylemleriyle Oluşturulan Birleşik Eylemlerin Kılınışı Üzerine”, Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu, 19-22 Kasım 2013, Ankara.
- CLAUSON, Sir G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon.
- DENY, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Çev. Ali Ulvi Elöve, Maarif Matbaası, İstanbul.
- DİLAÇAR, Agop, (1988), "Türk Lehçelerinin Meydana Gelişinde Genel Temayüllerin Koyulaşması ve Körlenmesi" TDAY, Belleten, 1957.
- DURMUŞ, Oğuzhan (2009), *Çuvaşçanın Şekil Bilgisi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne.
- EDİSKUN, Haydar (2010), *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- ERDAL, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Brill Leiden, Boston.
- ERGÖNENÇ, Dilek (2006) “Nogay Türkçesinde Sıfat fiillerle Kullanılan Bol- Fiilinin İşlevleri”, *Karadeniz Araştırmaları*, C. 3, S. 10., s. 148-156.
- ERGÖNENÇ AKBABA, Dilek (2009), *Nogay Türkçesi Grameri*, Grafiker Yayınları, Ankara.

- ERSOY-YAZICI, Habibe (2007), *Başkurt Türkçesinde Kip*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- GABAİN, A. von (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer (2000), “Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1997: 215-224.
- KARABEYOĞLU, Adnan Rüştü (2008), *Türkiye Türkçesinde (ad+fiil birleşmelerinde) Yardımcı Fiiller*, Beşir Kitapevi, İstanbul.
- KARABEYOĞLU, Adnan Rüştü (2007), “Orhon Yazıtları’nda BOL- ve ER- Fiilleri Üzerine”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 22., Niğde, s. 87-100.
- KARAKOÇ, Birsal (2000), “The Finite Copula bol- in Noghay and its Functional Equivalents in Turkish” *Studies on Turkish and Turkic Languages (Turcologica 46)*, Wiesbaden: Harrassowitz, s. 143-149.
- KARAKOÇ, Birsal (2007), “Nogayca ve Türkiye Türkçesinde Tümleç Yan Cümlelerinde Kullanılan Yüklemeleştiricilerin Bir Karşılaştırması”, *Turcology in Turkey. Selected papers [Studia Uralo-Altaica 47.]* Szeged: Altajisztikai Tanszék. 337-359.
- KASAPOĞLU-ÇENGEL, Hülya (2005), *Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KELEPİR, Meltem (2003), “Olmak, değil, var ve yok”, *Proceedings of the XVth Dilbilim Kurultayı (National Linguistics Conference)*, 23-24 May, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- KİRİŞÇİOĞLU, Fatih (1999), *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KOCAOĞLU, Timur (2006), *Karay The Trakai Dialect*.
- KOÇ, Kenan, Oğuz Doğan (2004), *Kazak Türkçesi Grameri*, Gazi Kitapevi, Ankara.
- KORAŞ, Hikmet (2008), “Özbek Türkçesinde e- ve bol- Yardımcı Fiillerinin Birbirinin Yerine Kullanılması”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S.2., s. 141-150, Elazığ.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1998), “Karahanlıca”, *Tarihî Türk Şiveleri* (Yay. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- MEHMET, Gülsün (2008), “Türkçede Çekim Sürecinde Kullanılan Kopulatif Formlar Hüküm Sözcüklerinin Salar Türkçesindeki Görünüm Ve İşlevleri”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, S.3., s.131-146.
- ÖNER, Mustafa (2011), “Başkurtça Kısa Dil Bilgisi”, *Türkçe Yazıları içinde*, Kesit Yayınları, İstanbul, s. 167-231.
- ÖZALAN, Ulhan (2014), “Türk Dilinde Cevherî Ek Fiil”, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- ÖZMEN, Mehmet (2000). “Olmak Fiili ile Kurulan Birleşik Fiil Çekimleri Üzerine”. IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı. C. 2. 1417-1426.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2010), *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- PEKACAR, Çetin (2007), “Kumuk Türkçesi”, A. B. Ercilasun (ed.) *Türk Lehçeleri Grameri* içinde. Akçağ yayınları, Ankara, s.939-1008.
- SAKAOĞLU, Saim ve Metin Ergun (1991), *Türkmen Halk Masalları*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara.
- SEREBRENNIKOV, B. A., N.Z. Gadjiyeva (2011), *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri* (çev. Tefik Hacıyev, Mustafa Öner), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TOPAL, Erol (2012), “Türkçede Ek Fiil (i-) Üzerine Düşünceler”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. 20, No: 2, s. 649-654.
- TURAN, Zikri (1996), “Eski Anadolu Türkçesinde Ol- Cevheri Fiili”, *TDAY-Belleten*, Ankara.
- TURGUNBAYER, Caştigin (2008), “Kırgız Türkçesindeki Bol- Fiilinin İşlevleri Ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları”, *Türkbilig*, S.15., s.126-135.
- TÜRK, Vahit (2004), “Kutadgu Bilig Örneği ile Türkçede Ana Yardımcı Fiil (er-)” V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II 20-26 Eylül 2004, TDK Yay., Ankara, s. 2993-3006.
- TÜRK, Vahit (2006), *Ali Şir Nevâyî Nazmü'l-Cevâhir (Hz. Ali'nin Hikmetleri)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- TÜRK, Vahit (2006b), "İsimden Fiil Yapan –al-/el-; -l- ve –ar-/er-; -r- Eklerinin Kökeni", *İlmî Araştırmalar Dergisi*, C. XXI, İstanbul, s.183-191.
- UYGUR, Ceyhun Vedat (2010), *Karakalpak Türkçesi Grameri*, Kriter Yayınları, İstanbul.
- UZUN, Nadir Engin (2004), *Dünya Dilinden Örneklerle Dilbilgisinin Temel Kavramları: Türkçe Üzerine Tartışmalar*, Pandora Kitapevi, İstanbul.
- YALÇIN, Hüseyin C. (2000), *Türkçe Sarf ve Nahiv* (haz. Leyla Karahan, Dilek Ergönenç), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- YILDIRIM, Hüseyin (2012), *Özbek Türkçesi (Dilbilgisi- Alıştırmalar- Konuşma- Metinler)*, Gazi Kitapevi, Ankara.